

aslında daha eski olması gerekir) üzerindeki hayvan kabartmaları ile dikkat çeker. Yazılı belgelerden şehirde en az on beş çeşmenin daha bulunduğu öğrenilmektedir; Evliya Çelebi ise bu sayıyı yetmiş olarak verir. Bunlardan 1611 tarihli Kale Çeşmesi'nin, dört ayak üzerine oturan kubbesi ve onun altındaki mermer teknesiyle diğerlerinden daha fazla önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Gaziantep'teki adı belli tek sebil olan Bögürdelik (1648) günümüzde mevcut değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 352; *Haleb Vilâyeti Salnâmesi* (1317), tür.yer.; J. M. Kinneir, *Journey Through Asia Minor in the Years 1813 and 1814*, London 1818; Şakir Sabri Yener, *Gaziantep Kitâbeleri*, Gaziantep 1958; Mustafa Güzelhan, *Ayıntap Tarihinden Notlar*, Gaziantep 1959; a.mlf., "Hüseyin Ağa Medresesi", *Gaziantep Kültür Dergisi*, VIII/90, Gaziantep 1965, s. 5; a.mlf., "İki Kapılı Hamam-Dutlu Hamamı", a.e., VIII/91 (1965), s. 4; a.mlf., "Kale Kasteli-Kale Kapısı", a.e., IX/100 (1966), s. 93; a.mlf., "Kâzımî Tekkesi", a.e., IX/100 (1966), s. 93; Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Evliyaları*, Gaziantep 1964; a.mlf., *Gaziantep Camileri Tarihi*, Gaziantep 1984; a.mlf., "Bedesten ve Gaziantep Bedestenleri", *Gaziantep Kültür Dergisi*, IV/40, Gaziantep 1961, s. 4; a.mlf., "Gaziantep Kalesi", a.e., X/110 (1967), s. 12; *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri* (thaz. Cemil Cahit Güzelbey), I-IV; Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntap Livası*, I, İstanbul 1988; M. Özkarıcı, *Gaziantep İl Merkezinde Bulunan Hanlar* (yüksek lisans tezi, 1988), Erzurum Atatürk Üniversitesi; Nusret Çam, *Şeyh Fethullah Külliyesi*, Ankara 1989; a.mlf., *Gaziantep Boyacı (Kadı Kemalettin) Camii*, Ankara 1990; a.mlf., "Gaziantep'te Kastel Adı Verilen Su Tesisleri", *VD*, XVIII (1984), s. 165-174; a.mlf., "Gaziantep Camilerinde Minber Problemi ve Mühharrik Minberler", *TTK Belleten*, LII/205 (1988), s. 1683-1694; Âdile Âbidin, "Aynî'nin İkdülcüman Fi Tarihi Ehlizaman Adlı Tarihinde Osmanlılara Ait Verilen Malûmatın Tedkiki", *Tarih Semineri Dergisi*, II, İstanbul 1938, s. 109-215; Metin Sözen, "Eine Moschee von seltenem Typ in Anatolia: Die Şeyh Fethullah Moschee in Gaziantep", *Anatolica*, III, Leiden 1969-70, s. 177-187; N. Topkaraoğlu, "Gaziantep Fethullah Camii ve Zaviyesi", *VD*, XIX (1985), s. 207-222.



NUSRET ÇAM

Bugünkü Gaziantep. Kurtuluş Savaşı sırasında en fazla hasar gören şehirlerden biri olan Gaziantep, iki yıl kadar süren Fransız işgalinden 25 Aralık 1921 tarihinde kurtulduktan sonra hızlı bir gelişme gösterdi. Nüfusu arttığı gibi ticaret ve sanayi alanında büyük atılımlar gerçekleştirildi. Şehrin çekirdeğini, Sacur suyunun yukarı kollarından olan Alla-

ben deresinin güney kenarındaki tepeler üzerinde kurulmuş mahalleler meydana getirmektedir. Bu tepelerden biri üzerinde de şehrin tarihî kalesi yükselir. Şehir, Adana-Malatya demiryolunun Narlı İstasyonu'nu Halep-Bağdat demiryolunun Barak (Cerablus) İstasyonu'na bağladığı gibi düzgün karayolları ile de Birecik Köprüsü üzerinden Şanlıurfa'ya, Narlı üzerinden Kahramanmaraş'a, Fevzipaşa üzerinden Adana ve Antakya'ya, Kilis üzerinden Halep'e, bu yoldan ayrılan başka bir yolla Antakya'ya ve ayrıca Besni üzerinden Adıyaman'a bağlanarak önemli bir düğüm noktası meydana getirir. Şehrin hızlı gelişmesinde kavşak noktası oluşunun önemli bir rolü vardır. Ayrıca yakınında İskenderun ve Mersin gibi büyük limanların bulunuşu, ulaşım imkânları bakımından Gaziantep şehrinin bölgesel bir toplanma merkezi durumuna getirmiştir. Zira Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da elde edilen ürünlerin önemli bir kısmı Gaziantep'teki tüccar ve sanayicinin elinde toplanır, bunların bir kısmı Gaziantep'te işlenerek mâmül veya yarı mâmül hale getirilir, buradan büyük merkezlere satılır veya ihraç edilir. Gaziantep bu şekilde doğunun ürünlerini batıya, batı bölgelerinin ürettiği malları da doğuya aktaran bir ticaret merkezi durumundadır. Gaziantep'in doğu ile batı arasında bir merkez vazifesini görmesi, burada sanayiinin de hızla gelişmesine ve çeşitlenmesine yol açmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında otuz dört mahallede oluşan şehir, kale ve onun çevresindeki iskân alanlarından meydana geliyordu. Bu konut alanları, merkezi kale olan ve yarı çapı 500-600 metreyi geçmeyen bir alan içinde sınırlı kalıyordu. Nüfusu da henüz 40.000'e ulaşmamıştı (1927 sayımında 39.571). Şehrin bu dönemdeki ilk imar planını 1933-1935 yıllarında Hermann Jansen yapmıştır. Bu ilk plan şehrin daha sonraki yıllara ait gelişmelerinde izler bırakmıştır. 1936-1945 yılları arasında Suburcu, Karagöz ve Gaziler caddelerinin genişletilmesi, Atatürk Bulvarı ile İsmet İnönü caddesinin açılması söz konusu plana sadık kalınarak yapılan düzenlemelerdir. 1935 sayımında 50.000'i geçen şehir nüfusu (50.965) 1945'te 60.000'i (62.873), 1950'de de 70.000'i (71.887) aştı. 1950-1955 dönemi şehirde nüfusun en hızlı arttığı dönemlerden biri olmuştur. Nüfusun artmasıyla bir taraftan yaşama düzeyi yüksek olanlar tarafından modern bi-

nalar inşa edilirken diğer taraftan kırsal kesimden şehre gelenler de şehrin güney ve kuzeyindeki sırtların yamaçlarında yapılan, çoğu tek katlı küçük meskenlere yerleşmişlerdir. Bu arada gecekondulaşma da hızlanmıştır. Modern binaların ekserisi şehrin batısında Atatürk Bulvarı, Ordu ve İnönü caddeleri boyunca dizilirken bir kısmı da önemli caddeler kenarında yıkılan eski evlerin yerine yapılmıştır. Böylece şehir 1950'den sonra hızla büyümüş, eski mahallelere yerileri eklenmiştir. Yeşilova, Karşıyaka, Ünalı, Alibaba, Aydınbaba, Yavuzlar, Sultanselim, Şenyurt, Kurtuluş, Saçaklı, Çamlıca, Hoşgör mahalleleri tamamen; Akyol, Bey, Yaprak, Kılıçoğlu, Savcılı, Çakmak, İsmetpaşa ve Şahveli mahalleleri ise kısmen yeni semtlerdir. Bu yeni semtler, sokak ve caddelerinin muntazam uzanırları ve genişlikleriyle kale ve çevresindeki dar ve zikzaklı sokaklı eski semtlerden ayrılır.

1950 yılından sonraki bu gelişmeler ikinci bir imar planını gündeme getirdi. 1950-1955 arasındaki dönemde Mimar Galip Kemali Söylemezoğlu ile Kemal Ahmet Aru'nun birlikte hazırladıkları plan uygulamaya konuldu. Daha önce Jansen'in hazırladığı plandan fazla farklı olmayan bu planın uygulaması sırasında şehrin merkezî kesimlerinde yenileme, caddeleri genişletme ve yeni caddeler açma çalışmaları başlamıştır. 1960'ta 100.000 nüfusu da geçen şehirde (124.097) 1963 yılından sonra yol açma çalışmaları daha da hızlanmış, şehrin eski kesimlerindeki yolların motorlu araç trafiğine daha uygun bir biçime getirilmesine gayret edilmiştir.

Gaziantep şehri genel olarak batı-doğu istikametinde iki ana cadde ile katedilir. Bu ana caddelerden kuzeydeki batıdan doğuya doğru çeşitli kesimlerinde farklı adlarla anılır.

Batı-doğu istikametli önemli caddelerden olan Atatürk Bulvarı ile bunun devamını oluşturan Suburcu ve Karagöz caddeleri eğlence yerlerinin, otellerin, lokantaların, banka şubelerinin, çeşitli pasajların, ticarethane ve mağazaların sıralandığı alanlardır. Karagöz caddesinin sonuna doğru kunduracılar, tenekeçiler, marangozlar, demirciler, yemeniciler, aktarlarla zahirecilerin bir araya toplandığı geleneksel çarşılar dikkati çeker. Bu çarşılar ya cadde üzerinde veya caddeye yakın sokaklar içinde bulunur. Ancak şehrin modern kesimleriyle gele-

neksel mimari özellikleri gösteren semtlerini kesin sınırlarla birbirinden ayırmak güçtür. Eski mahalleler içinde modern yapılar yükseldiği gibi modern semtler içinde de adalar halinde eski mimari örneklerine rastlanır.

Kalenin güney eteklerinde bulunan iş merkezi, şehrin 1950'den sonraki gelişmesiyle güneyde İnönü caddesine kadar uzanan bir alana yayılmıştır. Şehirde farklı nitelikteki ticarî kullanışların yoğunlaştığı üç alan vardır. Bunlar eski merkezin yakınındaki Karagöz caddesi ve Karagöz Camii çevresi, Gaziler caddesi ve Belediye halinin (Yeni Hal) bulunduğu alanlardır. Bu alanlarda yoğunlaşan ticarî etkinlikler, şehrin çeşitli yönlerindeki yayılışına paralel olarak konut bölgeleri içine de damarlar biçiminde uzanmaktadır.

Şehrin 1960-1970 yılları arasındaki gelişmesi sonucunda, Cumhuriyet'in başında otuz dört olan mahalle sayısı 1968'de elli üçe yükseldi. Aynı yıl belediye sınırları içindeki alan 12.830 hektar, şehirde iskânın kapladığı alan ise 8000 hektardı. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yayınlarına göre Gaziantep, 1966 yılında ev yapımı bakımından Türkiye şehirleri içinde İstanbul'dan sonra ikinci sırada gelmekteydi (bu yıl içinde 806 ev yapılmıştı). Apartman yapımı bakımından ise Gaziantep Türkiye şehirleri arasında onuncu sırada bulunuyordu (aynı yılda şehirde altmış beş apartman yapılmıştı). Bu hızlı yapılaşma, her sayım devresinde yüz binlerce nüfus artışını beraberinde getirdi. 1970'te 200.000'i geçen (227.652) nüfus 1975'te 300.000'i de geçti (300.882). 1980'de 400.000'e (374.290), 1985'te 500.000'e yaklaştı (478.635) şehir nüfusu 1990 sayımında daha hızlı bir sıçrama yaparak 603.434'e ulaştı. Bu arada Gaziantep, 20 Haziran 1987 tarihinde kabul edilen 3398 sayılı kanunla "büyük şehir" statüsüne kavuştu ve şehir içinde Şehitkâmil ve Şahinbey belediyeleri kuruldu. Allaben deresi bu iki belediyeyi birbirinden ayırmaktadır. Şehirdeki en önemli eğitim kuruluşu olan Gaziantep Üniversitesi'ne (27 Haziran 1987) günümüzde dört fakülte, üç enstitü, üç yüksek okul ve ayrıca bir devlet konservatuarı bağlı bulunmaktadır.

Gaziantep şehrinin merkez olduğu Gaziantep ili Hatay, Adana, Kahramanmaraş, Adıyaman, Şanlıurfa ve Kilis illeriyle çevrilmiştir. Ayrıca güneyden de Suriye ile komşudur. Araban, İslâhiye, Karga-

mış, Nizip, Nurdağı, Oğuzeli, Şahinbey, Şehitkâmil, Yavuzeli adlı dokuz ilçeye ayrılmıştır. 6216 km² genişliğindeki Gaziantep ilinin 3 Haziran 1995 tarihinde tesbit edilen yeni sınırları içerisinde 1990 sayımının sonuçlarına göre 1.009.594 nüfus yaşamaktaydı. Nüfus yoğunluğu ise 162 idi.

Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1995 yılı istatistiklerine göre il ve ilçe merkezlerinde 265, bucak ve köylerde 609 olmak üzere Gaziantep'te toplam 874 cami bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA:

Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Antep ve Antep Kalesi*. Gaziantep 1930; *15 inci Cumhuriyet Yılında Gaziantep: 1938* [baskı yeri ve tarihi yok]; Şakir Sabri Yener, *Gaziantep Kitâbeleri*. Gaziantep 1958; Mustafa Güzelhan, *Ayıntab Tarihinden Notlar*. Gaziantep 1959; *Gaziantep Kent Bütünü* (haz. İller Bankası, Ankara 1972; *Gaziantep Kent Bütünü Analitik Etüdleri* (haz. İller Bankası), [baskı yeri ve tarihi yok]; İbrahim Küçükdağ, "Gaziantep'te Kasacılık", *Gaziantep Kültür Dergisi*. II/14, Gaziantep 1958, s. 17-18; Ejder Kalelioğlu, "Gaziantep Yöresinde Yerleşme, Meskenler, Nüfus ve Ekonomik Faaliyetler", *DTCFD*. XXVIII/3-4 (1977), s. 79-98.



METİN TUNCEL

GAZİANTEP MEVLEVİHÂNESİ

Sancak beyi
Türkmen Mustafa Ağa tarafından
XVII. yüzyılda yaptırılan
Mevlevî tekkesi.

Gaziantep Şahinbey merkez ilçesi Kozluca mahallesi Buğday Arastası, Kozluca ve Şehit caddeleri arasında yer almaktadır. Günümüzde Mevlevîhâne (Tekke) Camii (Mustafa Ağa Camii) olarak bilinen Gaziantep (Ayıntab) Mevlevîhânesi, Güneydoğu Anadolu bölgesinin en büyük Mevlevî zâviyelerindendir.

1045 (1635) tarihli Gaziantep şer'i mahkeme sicil kayıtlarıyla vakfiyesindeki "mevlevîhâne-i cedîd" ifadesinden, mevlevîhânenin yerinde daha önce, muhtemelen Şeyh Şâban Dede'nin (ö. 1031/1622) türbesinin bulunduğu yerde başka bir mevlevîhânenin var olduğu anlaşılmaktadır. Kervan yolları kavşağında yer aldığından bir menzil zâviyesi niteliğini taşıyan mevlevîhâne, semâhânenin cümle kapısı üzerindeki Farsça ta'lik kitâbe-ye göre 1048'de (1638) Ayıntab sancak beyi Türkmen Mustafa Ağa b. Yûsuf tarafından yaptırılmıştır. Kitâbenin tarih mısraı aynı zamanda *Meşnevî*'nin ilk mısraıdır. Evliyâ Çelebi bunun Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin bir kerâmeti oldu-

ğunu söyler. 1050 (1640) yılında düzenlenilen vakfiyesine göre Mustafa Ağa, mevlevîhâneye Şâban Dede'nin oğlu postnişin Mehmed Dede ile onun soyundan gelenlerin şeyh-mütevelli olarak tayin edilmesi şartını koymuştur. Vakfiyede bir semâhâne, mescid, Şeyh Mehmed Efendi'nin ikametine mahsus büyük bir oda, dervişler için dokuz hücre ve havuzlu bahçesi bulunan bir tekke yaptırıldığı, iki boyahane, bir un kapanı, yirmi dükkân, bir ahır ve yirmi odalı hanın tekkenin gelir kaynakları arasında bulunduğu, tekkede imam, müezzin ve mesnevîhan ile diğer ağırlama görevlilerinin bulundurulacağı, günlük yemek ve cuma günleri pişirilen zerde masraflarının karşılanacağı, Konya Mevlânâ Dergâhı'ndaki çelebilerin bu düzene karışmaması, buraya sadece Şeyh Mehmed Efendi'nin erkek soyundan gelenlerin postnişin olabileceği ve Konya'dan buna ilişkin belge verilmesi şartıyla vakfedilmiş olduğu belirtilmektedir.

1675'te sadece semâhâne mevcut iken cuma hutbelerinin de okunmasına başlanmasıyla cami düzenine geçilmiş ve bundan sonraki kayıtlarda Mevlevîhâne Camii adı kullanılmıştır. 1846 yılına ait gelir ve gider cetvelinde mevlavîhânenin gelirinin 8960, giderinin ise 9093 kuruş olduğu görülmektedir (Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, nr. 52/1). *II. Abdülhamid Albümleri*'ndeki resimde görülen üç katlı, nakışlı saçaklı selâmlık dairesi, muhtemelen daha küçük olan eski selâmlığın yerine inşa edilmiştir. Şu anda mevcut olmayan kitâbesine göre selâmlık dairesi 1304'te (1886-87) yapılmıştır. 1901 ve 1903 yıllarında çıkan iki büyük arasta yangınında mevlavîhâneye ait han ve dükkânlar yandığından postnişin Mehmed Münib Efendi kendi parasından 130.000 kuruş harcamak suretiyle Buğday Hanı'nı, Tahmis Kahvehanesi'ni, bir süpürgeci odasıyla otuz üç dükkânı yeniden yaptırarak mevlavîhâneye vakfetmiştir. Son cemaat yerinin yanındaki duvarda bulunan yüksek sivri kemerli çeşme, ta'lik kitâbesini bizzat yazıp 1324 (1906) tarihini düşüren Şeyh İsmâil Hakkı Dede zamanında yapılmıştır. 1911'de mevlavîhâneyi teftiş için gönderilen Ziya Çelebi ile Kastamonu Mevlavîhânesi şeyhi Ahmed Remzi Dede'nin (Akyürek) Konya çelebisine gönderdikleri rapordan, vakfiyesinde haftada iki defa âyin-i şerif icrası şart koşulduğu halde uzun zamandan beri bunun yapılmadığı, sütunların arasında bulunan ve se-